

Цыкл гістарычных раманаў Ф.А. Асяндоўскага як мастацкі летапіс роду

Гладкова Г.А.

Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава”, Віцебск

Артыкул прысвечаны даследаванню гістарычных раманаў вучонага, этнографа, пісьменніка, грамадскага дзеяча, выхадца з Віцебскай губерні Ф.А. Асяндоўскага “Царскі трубач”, “Ванько з Лісова” і “Моцныя людзі”, якія ўяўляюць сабой мастацкае адлюстраванне гісторыі польска-літвінскага шляхецкага роду герба Ліс. На багатым дакументальным (пераважна гістарычным і этнаграфічным) матэрыяле пісьменнік асэнсаваў ролю асобы ў гісторыі, стварыў вобраз нацыянальнага героя-абаронцы, які ўвасобіў лепшыя рысы воіна-патрыёта краю.

Мэта дадзенай работы – выявіць асаблівасці гістарычнай прозы Ф.А. Асяндоўскага на прыкладзе раманаў “Царскі трубач”, “Ванько з Лісова” і “Моцныя людзі”, якія арганічна звязаны паміж сабой і ўяўляюць своеасаблівую сагу шляхецкага роду.

Матэрыял і метады. *Матэрыялам для літаратуразнаўчага аналізу сталі раманы Ф.А. Асяндоўскага “Wan’ko z Lisowa” (Львоў–Варшава, 1929), “Trębacz cesarski” (Пястув, 1931) і “Mocni ludzie” (Львоў–Варшава, 1938). Асноўнымі метадамі даследавання паслужылі культурна-гістарычны, біяграфічны, а таксама ідэйна-кампазіцыйнага аналізу мастацкага твора.*

Вынікі і іх абмеркаванне. *У выніку шматаспектнага літаратуразнаўчага аналізу выбраных мастацкіх тэкстаў Ф.А. Асяндоўскага аўтар артыкула прыходзіць да высновы пра своеасаблівую сюжэтна-кампазіцыйную ўзаемасувязь раманаў “Царскі трубач” і “Моцныя людзі”, а таксама пра ідэйнае комплекснае адзінства згаданых твораў з раманам “Ванько з Лісова”.*

Заключэнне. *Такім чынам, раманы Ф.А. Асяндоўскага “Ванько з Лісова”, “Царскі трубач” і “Моцныя людзі” ўяўляюць сабой своеасаблівую гістарычную трылогію, аб’яднаную агульнай ідэяй адлюстравання гісторыі шляхецкага роду (герб Ліс), а таксама лёсу асобы ў пераломны гістарычны перыяд (мангольскае нашэсце XIII ст. і Лістападаўскае паўстанне 1830–1831 гг. адпаведна).*

Ключавыя словы: *гістарычны раман, алузія, сярэдневякоўе, мангола-татарскае нашэсце, Рэч Паспалітая, Каралеўства Польскае, Літва, Расійская імперыя, Лістападаўскае паўстанне 1830–1831 гг., нацыянальная свядомасць, стэрэатып, дзяржаўнасць, нацыянальна-вызваленчы рух.*

(Ученые записки. – 2018. – Том 28. – С. 141–144)

The Cycle of Historical Novels of F.A. Ossendovski as an Artistic Chronicle of the Family

Gladkova A.A.

Educational Establishment “Vitebsk State P.M. Masherov University”, Vitebsk

The article is devoted to the study of historical novels of the scientist, ethnographer, writer, public figure, a native of Vitebsk province, F.A. Ossendovski “The King’s Trumpeter”, “Vanko from Lisovo”, “Strong People”. They represent an artistic reflection of the history of the Lithuanian-Polish family of the Coat of Arms of the Fox. On a rich documentary (primarily historical and ethnographic) material the writer comprehended the role of personality in history and created the image of the national hero-defender, who reflected the best features of the warrior-patriot of the Motherland.

The purpose of the research is to identify features of the historic prose of F.A. Ossendovski on the example of the novels of “The King’s Trumpeter”, “Vanko from Lisovo”, “Strong People” which are organically linked among each other and are a kind of a chronicle of a noble family.

Material and methods. *F.A. Ossendovski’s novels “The King’s Trumpeter” (Piastuv, 1831), “Vanko from Lisovo” (Lvov–Warsaw, 1929), “Strong People” (Lvov–Warsaw, 1938) became the material for literary analysis. The main research methods were the cultural and historic, the biographic, the method of idea and composition analysis of a piece of art.*

Findings and their discussion. *As a result of the multilateral literary analysis of the selected literary texts of F.A. Ossendovski, the author of the article comes to the conclusion of the original plot-compositional relationship of the novels “The King’s Trumpeter” and “Strong People”, as well as of the ideological unity of the named works of art with the novel “Vanko from Lisovo”.*

Адрас для карэспандэнцыі: e-mail: anngrin@mail.ru – Г.А. Гладкова

Conclusion. Thus, F.A. Ossendowski's novels "The King's Trumpeter" (Piastuv, 1831), "Vanko from Lisovo" (Lvov—Warsaw, 1929), "Strong People" (Lvov—Warsaw, 1938) are a kind of a historical three-piece complex which is united by one idea of depicting the history of a noble family (the Coat of Arms of the Fox) as well as the life of a person during a crucial historic period (Mongol invasion in the XIII century and November Uprising of 1830–1831).

Key words: historical novel, allusion, medieval, Mongol-Tatar invasion, Polish-Lithuanian Commonwealth, Kingdom of Poland, Lithuania, Russian Empire, November Uprising of 1830–1831, national consciousness, stereotype, statehood, national liberation movement.

(Scientific notes. – 2018. – Vol. 28. – P. 141–144)

Асоба Фердынанда Антонія Асяндоўскага (Ferdynand Antoni Ossendowski) (1878–1945) сёння амаль забыта – вядомы вучоны-хімік, паліглот (ведаў восем моў, у тым ліку мангольскую і кітайскую), усходазнавец, вандроўнік, журналіст і пісьменнік, аўтар аб'ёмнага корпусу навуковых даследаванняў і мастацкіх твораў, нататак, дзённікаў. Па колькасці іншамоўных выданняў Ф. Асяндоўскі саступае толькі Г. Сянкевічу. Пісьменнік нарадзіўся на тэрыторыі Віцебскай губерні (м. Люцын) у шляхецкай сям'і. Род Асяндоўскіх старажытны, пра што сведчыць радавы герб Ліс, датаваны XII стагоддзем.

Літаратурная і даследчыцкая спадчына Асяндоўскага надзвычай разнастайная: гэта навуковыя працы па хіміі і інжынерыі, нарысы, мемуары, гістарычныя і прыгодніцкія раманы і апавесці, нататкі.

Мэта артыкула – выявіць асаблівасці гістарычнай прозы Ф.А. Асяндоўскага на прыкладзе раманаў "Царскі трубач", "Ванько з Лісова" і "Моцныя людзі", якія арганічна звязаны паміж сабой і ўяўляюць своеасаблівую сагу шляхецкага роду.

Доўгі час імя пісьменніка было забытым па прычынах палітычнага характару (ён падтрымаў "белы" рух на Далёкім Усходзе, узначалены генералам А. Калчаком), але ў апошнія дзесяцігоддзі павялічылася цікавасць да асобы Ф.А. Асяндоўскага і яго літаратурных твораў. Такая акалічнасць тлумачыць наватарскі характар даследавання і абгрунтоўвае пастаўленую мэту.

Матэрыял і метады. Матэрыялам для літаратуразнаўчага аналізу сталі раманы Ф.А. Асяндоўскага "Wańko z Lisowa" (Львоў–Варшава, 1929), "Trębacz cesarski" (Пястув, 1931) і "Mocni ludzie" (Львоў–Варшава, 1938). Асноўнымі метадамі даследавання паслужылі культурна-гістарычны, біяграфічны, а таксама ідэйна-кампазіцыйнага аналізу мастацкага твора.

Вынікі і іх абмеркаванне. Пры напісанні рамана "Царскі трубач" аўтар абапіраўся на шматлікія гістарычныя крыніцы, у прыватнасці, на працы мемуарыста, члена Нацыянальнага ўрада Каралеўства Польскага ў 30-х гг. XIX стагоддзя Ст. Бажыкоўскага, даследчыка

польскага вызваленчага руху А. Сакалоўскага, польскіх гісторыкаў А. Слівінскага і В. Токажа, на што ўказвае бібліяграфічны спіс выкарыстаных крыніц, змешчаны напрыканцы рамана. Як вынікае з сюжэта, твор стаў своеасаблівай данінай памяці падзеям стогадовай даўніны – Лістападаўскаму паўстанню 1830–1831 гг., а таксама мастацкай спробай даследаваць змены этнічнай самасвядомасці галоўнага героя, якія матывуюць яго ўчынкі і дазваляюць выявіць уласную нацыянальную прыналежнасць.

Біяграфічныя звесткі пра Уладзіслава Ліса (цэнтральны вобраз) на пачатку твора фрагментарныя: хлопчыкам ён быў прывезены ў кадэцкі корпус Пецярбурга, дзе выхоўваўся ў адпаведнасці з вайсковым статутам расійскай арміі. Сярод аднакашнікаў юнак вылучаўся незвычайнай фізічнай сілай і музычнымі здольнасцямі: ён быў лепшым трубачом корпуса, што адзначыў цар Мікалай I падчас агляду выхаванцаў ваеннай установы. Каб канчаткова замацаваць вернасць кадэта рускай нацыянальнай ідэі, імператар выказаў намер ахрысціць У. Ліса згодна з праваслаўным звычаем. Аднак знаёмства У. Ліса з Юльянай Трушкоўскай цалкам зменіць жыццё героя. Менавіта Юльяна раскажа герою пра род Лісаў, да якога належыць яго сям'я, пазнаёміць хлопца са шляхецкім гербам, паведаміць пра славетныя ўчынкі продкаў. Як даведаецца чытач, род Лісаў вядзе пачатак з XIII стагоддзя ад Уладзіслава (Ванько) з Лісава, любімага рыцара князя Генрыка Набожнага (з роду Пястаў Шлёнскіх). Верагодна, маецца на ўвазе Генрык II Набожны (1192 (?) – 1241), князь Кракава, Сілезіі і Вялікай Польшчы, які загінуў у бітве з татарамі пад Лігніцай (Lignica). Ванько з'яўляўся паслом да чэшскага і венгерскага двара, перамог у бітвах з татарамі, вядомы сучаснікам як адважны рыцар і верны сын сваёй зямлі. Былі сярод прадстаўнікоў роду Лісаў і саноўнікі касцёла (два арцыбіскупы), і мужныя ваяры, удзельнікі Грунвальдскай бітвы, пасля вайны з Масковіяй Лісы атрымалі землі ў Інфлянтах і на Белай Русі, яны "ахоўвалі айчыну з усходу і захаду", пры Жыгімонце III ваявалі са шведамі, пазней баранілі волю пад штандартамі Касцюшкі, гінулі ў баталіях ваенных кампаній Напалеона.

Аповед Юльяны меў вынікам усведамленне героем уласнай гісторыі роду, абуджэнне пачуцця гістарычных каранёў нацыі, што з’яўляецца першасным атрыбутам нацыянальнай самасвядомасці: “Teraz wiem, jaka krew płynie w moich żyłach” (“Цяпер ведаю, якая кроў цячэ ў маіх венах”) [1, s. 67]. Гісторыя роду Лісаў заўсёды была спалучана з гісторыяй краю, што падкрэслена ў хроніцы дынастыі, складзенай бабуляй Юльяны, Соф’яй з роду Лісаў (дарэчы, падобнае тлумачэнне кроўнай сувязі робіць натуральным грунтоўнае веданне пані Трушкоўскай гісторыі фаміліі): “Ród Lisów, co wiernie stróżował ojczyzny nad Wartą, Bzurą, Dźwina i Wisłą, nie dla zaszczytów, nie dla sławy i bogactwa, ino z uczciwości duszy i gorącego miłowania, podupadł, ubożał coraz bardziej, albowiem troskał się nie o siebie, ino o dobro kraju i narodu...” (“Род Лісаў, які аддана ахоўваў айчыну над Вартай, Бзурай, Дзвіной і Віслай не дзеля гонару, славы і багацця, а кіруючыся сумленнем душы і гарачай любоўю, заняпаў, збяднеў”) [1, s. 68].

У выніку У. Ліс становіцца на крайнюю, радыкальную пазіцыю: абвясціць цара ворагам нацыі, пазбавіць кароны, забіць кн. Канстанціна і распачаць вайну з Расіяй. Юльяна тлумачыць Уладзіславу, што ёсць і іншыя шляхі барацьбы. У якасці прыкладу яна чытае “Оду да маладосці” А. Міцкевіча і перадае суразмоўцу змест паэмы “Конрад Валенрод”. Ацэнка апошняй з вуснаў галоўнага героя рамана была стрыманай па прычыне нязгода па прынцыпова важным пытанні стратэгіі змагання. Шляхціч упэўнены, што мужчыны павінны змагацца адкрыта “*oko w oko, pierś z pierśą*”, а хітрасць – гэта зброя рабоў. “Канстытуцыю і гонар народа трэба бараніць са зброяй у руках”, – так агучаны ў аповесці канчатковы выбар У. Ліса, у выніку ён накіроўваецца на Літву з мэтай далучыцца да паўстання.

Такім чынам, у рамане паказаны працэс змены этнічнай прыналежнасці і самасвядомасці галоўнага героя, якая па аб’ектыўных прычынах першасна фарміравалася ў іншай дзяржаве і на чужой мове. Чалавек валодае этнічнай ідэнтычнасцю, калі ён усвядоміў сваю тоеснасць этнасу, прыняў яе і стаў кіравацца ёю ў сваёй дзейнасці. Важнейшым фактарам утварэння і развіцця этнічнай ідэнтычнасці з’яўляецца этнічная сацыялізацыя, якая праз пасрэдніцтва засвоенай мовы і культуры народа фарміруе самасвядомасць чалавека, яго духоўны свет і нацыянальны характар. Менавіта падобны працэс назірае чытач у творы Ф.А. Асяндоўскага.

Далейшы лёс Уладзіслава Ліса будзе звязаны з Расійскай імперыяй, куды паручнік сасланы

за ўдзел у паўстанні на Літве. Жонка і верная спадарожніца Юльяна накіруецца ў Сібір за мужам. Такім чынам, падзеі сібірскай высылкі склалі сюжэтную канву рамана “Моцныя людзі”. У рамане аўтарам ускосна пастаўлена пытанне, ці абавязкова жыццё паляка ў выгнанні азначала пакуты і пэўную смерць. Там, у малой вёсцы Нарым, сярод простых і добрасумленных людзей, У. Ліс знайшоў сваё месца на зямлі, ён вучыўся ў іх існаванню ў абставінах суролага клімату, адкрываў для сябе асаблівасці і таямніцы ўсходняй прыроды. Суровая Сібір стала для яго домам, а дзікая тайга – карміліцай. Паступова польскі пасяленец сваімі ўчынкамі, працавітасцю і настойлівасцю здабыў прыхільнасць карэннага насельніцтва краю, з часам узаемная сімпатыя ператварылася ў сапраўднае сяброўства. Аб’яднала людзей агульная прага – змаганне за волю і вызваленне з-пад прыгнёту. У апошнім раздзеле рамана (“На волю”) перад героем адкрываюцца новыя далягляды: разам з жонкай ён адплывае да Петрапаўлаўска Камчацкага, каб, нарэшце, свабодна жыць і працаваць. Адзначым, што напрыканцы твора (як, дарэчы, і ў рамане “Ванько з Лісова”) пісьменнікам змешчаны слоўнік старапольскіх і замежных слоў (рускіх, мангольскіх і г.д.), які дапамагае чытачу больш дакладна зразумець малавядомыя рэаліі тагачаснай рэчаіснасці [2, s. 187–190].

Як вядома, Лістападаўскае паўстанне 1830–1831 гг. знайшло дастаткова глыбокае асэнсаванне ў шэрагу гістарычных прац, дакументальных нататках, дзённіках сучаснікаў і ўдзельнікаў узброенага выступлення. На працягу дзесяцігоддзяў яно працягвала заставацца ў цэнтры ўвагі польскай нацыі як значная падзея гісторыі, урокі якой сталі напамінам нашчадкам пра чарговую спробу народа аднавіць дзяржаўную федэрацыю ў межах 1772 года. Раман Ф.А. Асяндоўскага “Царскі трубач” арганічна дапоўніў літаратурныя крыніцы па гісторыі Лістападаўскага паўстання і стаў не толькі мастацкім асэнсаваннем лёсу чалавека ў віхуры часу, але, дзякуючы грунтоўнай фактаграфічнай аснове, з’явіўся каштоўным дакументам эпохі 1830-х гадоў на землях Літвы і Белай Русі. Раман “Моцныя людзі” выявіў актуальнае для польскамоўнай літаратуры меркаванне пра магчымасць станоўчага вырашэння абвостранага палітычнага канфлікту Расійскай імперыі і польскай краіны, якая змагалася за аднаўленне страчанай дзяржаўнасці. Насцярожанасць рускіх да палякаў і адпаведна варожасць палякаў да Расіі складалі падмурак шматвяковага стэрэатыпа адной нацыі пра другую. Аднак

Я. Мачеёўскі адзначаў, што фактар звычайных чалавечых адносін уплываў на стэрэатып рускіх і спрыяў яго мадыфікацыі ў польскай свядомасці: “Образ русских, каким он сложился в сознании поляков [...], не был однозначно негативным, были в нем и положительные черты” [3, с. 19]. Натуральна, што заканамерным вынікам палітычных канфліктаў было сведчанне ў мастацкіх творах польскамоўных пісьменнікаў пакутніцкага лёсу палякаў, асуджаных на катаргу за ўдзел у вызваленчым руху. Аднак, як вынікае з аўтарскай канцэпцыі, у рамане “Моцныя людзі” Ф.А. Асяндоеўскі падаў ўласнае бачанне далейшага лёсу героя, тым самым сцвердзіўшы думку пра магчымасць мірнага суіснавання і добрых сяброўскіх адносін паміж палякамі і рускімі.

У літаратурнай спадчыне пісьменніка ёсць мастацкі тэкст, які канцэптually звязаны з вышэй прааналізаванымі творами. Маецца на ўвазе раман “Ванько з Лісова”, які прысвечаны асобе заснавальніка шляхецкага роду Лісаў – Вацлаву (Ванько). Алюзію на дадзеную гісторыю лёсу знакамітага продка сустракаем на старонках рамана “Царскі трубач” у эпізодзе сустрэчы Уладзіслава Ліса з цёткай Юльяны Трушкоўскай, якая, пачуўшы пра паходжанне юнака, узгадвае яго радавод і выказвае меркаванне, што ён з’яўляецца спадкаемцам славутага на ўсю Польшчу старажытнага роду, які паходзіць ад легендарнага продка: “[Pani] podniosła do oczu szkła i badawczo przyjrzała się młodzieńcowi. – Założyłabym się, że takim być musiał Wańko z Lisowa... Rodzinne sechy nigdy nie zanikają w Lisach” (“[Пані] паднесла да вачэй акулера і дапытліва прыгледзелася да юнака. – Пабілася б аб заклад, што такім мусіў быць Ванько з Лісова... Сямейныя рысы ніколі не знікаюць у Лісаў”) [4, с. 55]. Такім чынам у мастацкім тэксце ўзнікае адсылка да раней надрукаванага рамана “Ванько з Лісова”.

Сюжэтная аснова твора – дакладна датаваныя падзеі XIII стагоддзя, калі польскія землі апынуліся перад пагрозай мангольскага нашэсця з Усходу. Гэта быў час княжацкіх міжусобіц і раздробленасці польскай зямлі, што не спрыяла ўзмацненню дзяржавы перад знешняй пагрозай. У цэнтры чытацкай увагі – заснавальнік дынастыі Лісаў Ванько, своеасаблівы аўтарскі ідэал героя. Моцны фізічна, прывабны знешне, справядлівы ва ўчынках, літасцівы да сяброў і бязлітасны да ворага, разумны, бестурботны, паважлівы да старэйшых, верны ў каханні герой – сапраўдны ўзор для сучаснікаў і нашчадкаў. На лёс Вацлава выпала місія перад знешняй агрэсіяй шукаць саюзнікаў у Чэхіі і Венгрыі, быць паслом князя Генрыка II Набожнага, з годнасцю прадстаўляць

польскі двор на перамовах, шчырым словам схіляючы суседзяў да неабходнасці сумесных ваенных дзеянняў. Няма такога ворага, якога б не перамог польскі асілак, легендарны Ванько з Лісова. У рамане прадстаўлена багатая галерэя тагачасных рэальных гістарычных асоб (князі Генрык Барадаты і Генрык II Набожны, Конрад Мазавецкі, Святаполк Паморскі, Міндоўг Літоўскі, а таксама архібіскуп гнезненскі Пелка, чэшскі кароль Вацлаў I Аднавокі, яго сястра, жонка князя Генрыка Набожнага Ганна, яго маці князёўна Ядзвіга, венгерскі кароль Бела IV і інш.), дэталёва апісана вызначальная бітва палякаў з манголамі пад Лігніцай 9 красавіка 1241 года на “Добрым полі” [4, с. 293]. Каб дакладна адлюстравалі старажытную эпоху, пісьменнік выкарыстаў шматлікія этнаграфічныя элементы, якія датычылі апісання адзення, побыту, зброі, прылад працы, гаспадаркі, архітэктурных тагачасных пабудов.

Заклучэнне. Такім чынам, раманы Ф.А. Асяндоеўскага “Ванько з Лісова”, “Царскі трубач” і “Моцныя людзі” ўяўляюць сабой своеасаблівую гістарычную трылогію, аб’яднаную агульнай ідэяй адлюстравання гісторыі шляхецкага роду (герб Ліс), а таксама лёсу асобы ў пераломны гістарычны перыяд (мангольскае нашэсце XIII ст. і Лістападаўскае паўстанне 1830–1831 гг. адпаведна). Адзначым, што сам пісьменнік належаў да дадзенага старажытнага роду, пашыранага на Беларусі, у Польшчы і Расіі. Верагодна, крыніцай грунтоўнай пісьменніцкай зацікаўленасці ўласным радаводам паслужылі сямейныя паданні, а таксама дакументы, на якія абапіраўся аўтар. Аналіз выбранай гістарычнай прозы Ф.А. Асяндоеўскага дазваляе з упэўненасцю сцвярджаць, што стварэння пісьменнікам вобразы галоўных герояў (Вацлаў і Уладзіслаў Лісы) не саступаюць па ўзроўні мастацкай дакладнасці і выразнасці знакамітым героям-носьбітам шляхетнасці з гістарычных раманаў Г. Сянкевіча (Я. Скупшэўскі, М.Е. Валадыеўскі), якія для некалькіх пакаленняў чытачоў сталі ўзорам сапраўднага рыцарства, сумленнасці, вернасці слову і Айчыне.

Літаратура

1. Ossendowski, F.A. Trębacz cesarski / F.A. Ossendowski. – Miejsce Piastowe: Tow. św. Michała Archaniola, 1931. – 293 s.
2. Ossendowski, F.A. Mocni ludzie / F.A. Ossendowski. – Lwów–Warszawa: Książnica Atlas, 1938. – 190 s.
3. Мачеевский, Я. Стереотип России и русских в польской литературе и общественном сознании / Я. Мачеевский // Поляки и русские в глазах друг друга / отв. ред. В.А. Хорев. – М.: Изд-во “Индрик”, 2000. – С. 6–22.
4. Ossendowski, F.A. Wańko z Lisowa / F.A. Ossendowski. – Lwów–Warszawa: Książnica Atlas, 1929. – 328 s.

Паступіў у рэдакцыю 21.11.2018 г.